

САГА ОЛОХ

ХАҢАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 79 (8674).

Чэппиэр

2001 сыйл от ыйын 12 күнэ

**ТЫАБЫТЫН
ХАРЫСТЫАБЫН!**

Илин энэр улуустарга 1999 сылтан тыаларбытыр сибирскэй шелкопряд дьин үөн түбүлээн элбэх кэздээни ажалла. Бастахы сылыгар Мырыла энэринэн 10 тыһ. гектар сиргэ тарбагыта. Былырыын 4 тыһ. гектар иннээх тыа эмтэннэллэ-битэ.

Анал чинчийин түмүгүнэн билиини туругунан республика үрдүнэн 5 мөл. гектар кэрингэ тыага тарбаган турар. Саамай хонуутук тарбаган Амма урүс икки өттүнэн Чычымактан Өнүкүөскэ дьэри 300 км. усталаах сиринэн тыйаата. Маны таһынан биһиги улууспут территориятыгар көтө-көтө хабаан 900 гектар кэрингэ сиргэ тарбаган.

Бу үөн улахан куттала-тыаны үстэ сиэтэбинэ тыа өлөр, үөн түргэнник тарбаган, тэнийэр. Саас 10 тыһ. гектар тыага тарбагыт буоллабына, күһүнүгэр эл 100 тыһ. гектарга тийэр. 2000 сыллаахха чинчийин түмүгүнэн биер маска 1600 устуука гусеница бийэ үөскээбитэ. Гусеница эт ыйын иккис декадатыгар тыах буолан көтөр. Биер тыах 300-кэ тийэ сымытыр сымытыр. Сымытыр атырдыах ыйын иккис анырттан гусеница буолан күөх муукчаны сиэр. Балаан ыйыгар аллараа түһэн тыа көтөтүгүн аныгар кыстыр. Саас тыа хаара бардына эмэ маска тахсар.

Шелкопряд үөн баһаардаагар кутталаах. Билигин элбэх кэрдиилэртэн, баһаардартан тыа ис туруга мөлөөн турар бириэмэтигэр үөскүүр, мөлөөн турар тыа түргэнник хотторумтуо.

Ол курдук, иккис сизини-гэр сорох тыалар өлүлэр.

Быйыл атырдыах ыйыгар 9076 гектар тыа эмтэннэллэр былааннанан турар. Эитэтин Тааттатаабы аналпредприятиета кииннэ-нэн Уус-Майа, Чуралчы, Таатта улуустарыгар самолетунаан ытыллыа. Билигин туругунан Таатта улуусугар 19,4 тонна эмл кэлэн турар, эбии 24,4 тонна кэлэрэ күүтүлэр. Бу биологическай препарат буоларынан үккээниэ, сир аһыгар, сүөһүгэ буортута, куттала суох.

От хомурунан, сир аһын хомууу сабалаан элбэх киһи сиргэ-уокка тахсарынан, уоттан сэрэхтээх буоларгытыгар ынырабыт.

Ойуур баһаара тахсар түгүнүгэр олохтоох дьаһалтаа, лесхоз үлэһиттэригэр суһаллык биллэрэргитигэр. Кыра баһаары бэйэ күүһүнэн умуруоран баран тыллыргытыгар.

От ыйын 6 күнүгэр Чуралчы-Аллараа Бастээх трассатын 18-с километрыгар суол таһыгар автостопникаттан уот турбута. Бу уот эбниттэн киһэ барбыт. Маны биер да киһи көрөн кыра эрдэбинэ умуруорбата. Трассанан төһөлөөх үтүс киһи уоту көрө-көрө айаанаан ааспыта буолуой. Уот 10 гектар тыаны сиэтэ, элбэх киһи, техника үлэһин умуруорулуна.

Манньк сыһыаны тохто-туобун, айылсабытыгар харыстабыллаахтык сыһыаннаһабын, уоттан сэрэхтээх буолууну күүһүрдүбүт!

В.СТЕПАНОВ,
Чуралчытаабы лесхоз
директора.

КУНАН САГА СИБИИННЬЭ

Биллэрин курдук, быйыл "Чуралчы" ТХПК ким саамай улахан ыйааһыннаах (ыраас этинэн) ынах сүөһүнү, убаһаны, сибинньэни туттарыгар күрэхтэһи биллэрэн турар. Биримийэтэ да ботуччу, бастахы мистээтэ 3000 солк., иккисэ 2000 солк., оттон үһүскэ 1000 солк. харчы.

Ынах сүөһү, кулун күлүн туттарыллара биллэр. Оттон сибинньэ этин туттарыга муус устар ыйга Кытаанахтан В.И.Помо-марев 170 кг ыйааһынна-

ах сибинньэни туттаран бастаан испитэ. Ону ааспыт ыйга Сылтанан В.Н.Сивцев 182 кг, бэйэтэ кунан сага ыйааһыннаах сибинньэни туттаран бастаан тахста. Маладьыас! Дьэ, оһон атыттар бу көрдөрүүнү тулсарарга кыһаллыт, күһүн анал уотан баран тонна аһардаах оһуу туттарын. Биһиги даһаны Чуралчытыгар сүөһү, сылгы, сибинньэ улаатар, төлөһүөр кыабын көрдөрүт.

Иван ПОНОМАРЕВ,
"СО" общ. корп.

Уураах туолуутунан күүстээх Дьинэ кэргэн олоҕо туруктаах буоларыгар

Саха Республикатын Президентэ М.Е.Николаев уонна Правительство дьинэ кэргэн олоҕо туруктаах уонна көмүскэллээх буоларын туһугар сыллата ахсаабат кыһамныларын уураллар. Ол курдук, былырын саага төрөөбүт оҕолорго 2 тыһ. солкуобай харчыны анал лицевой (сирэй) сэттарга көһөрбүттэр. Бу харчынан биһиги улууспут күн сири саага көрбүт кырачааннара бары туһамыттар. Быйылгы 2001 сылга дьинэ кэргэн үһүс эбэтэр төрдүс оҕолору-гар 10 тыһынча солкуобайы биэрэргэ, оттон төгүрүк тулааһа отуттарыгар дьини саастаах дьон ыал буоллаһтарына 10 тыһынча солкуобайы көрөргө итиннэ үөрэҕи бүтэрэн кэлбит эдэр специалисттарга эмэ үбүнэн көмөлөһөргө уураахтар тахсыбыттар. Ол туһунан биһиги хаһыалыт мам ыйын 17 күнүгэр улуустаабы дьинэ кэргэн политика-тын уонна социальной көмүскэл управлени-е-тын дьинэ кэргэн кыта-ры үлэһэ отделын на-чальнига М.Т.Ноговицы-наттан ылбыт интер-вьютугар суруйан турар. Ону сөргүтөн билигин бу дьаһал төһө олоххо киирэн эрэрин туһунан ыйыталастыбыт. Оһо Мария Тимофеевна манньк кэпсээтэ:

— Ити тахсыбыт уураах-тар Правительство дьаһала кэлэн, үбэ көрүлүн олоххо киирэн эрэллэр. Ол быһытынан, 2001—2005 сыллар усталарыгар дьинэ кэргэниэ саага төрөөбүт үһүс уонна төрдүс оҕолор-го 10-нуу тыһынча солку-

обайга анал лицевой сэт аһыллар буолла. Билигин биһиэхэ улууспут киһэ Чуралчы сэлэһинньэтигэр ити-энэ бары нэһиликтэри-нэн ирдэннэлэр докумуо-нар хомулла сылдьаллар.

Күн бүгүнү туругунан улуус үрдүнэн үсүһүнэн төрөөбүт сүүрбэ оҕо, төрдүһүнэн төрөөбүт уон сэттэ оҕо докумуоннара толорулуна. Бу сыһыппара өссө эбиллэригэр эрэл ула-хан. Иккиһинэн, төгүрүк ту-лааһа отуттар дьини саас-таах эдэр дьон ыал буол-лаһтарына 10 тыһ. солк. көрүллэр, оттон иккиһэн төгүрүк тулааһахтар хол-боспут түгүнэригэр бу суу-ма 20 тыһ. солк. буолар. Би-лигин улуус үрдүнэн бу ка-тегорияга түөрт киһиэхэ докумуона оһоһуллан түстэ. Саага ыал буолан олох оһоро сатыыр тулаа-һах эдэр дьонно тирэхтэрин булуналларыгар бу, кыра да буоллар, көмө. Үсүһүнэн, аналлаах орто уонна үрдүк үөрэҕи саага бүтэрэн тыа сиригэр үлэһин тахсар эдэр специалисттарга 12 тыһ.500 солк., оттон кэргэниһилэр иккиһэн эдэр специалист буоллаһтарына 25 тыһ. солк. лицевой сче-ка көһүөхтээх. Ол инниттэн быйыл үөрэхтэрин бүтэрэн улуустарыгар үлэһин кэлэр ыһчаттар дьаһалтаа кэлэн икки-үс сылга олохсуйан үлэһиргэ дуоһагар түһэ-сизэхтээхтэр.

Бири тоһоһолоон бэлиэтээһин баһаарыны бу көрүллэр үп уу харчынан бэриллибэт, сбербанка анал счека көһөр, оттон ылыллар. Туһааннаах дьонно бу көмөбө туох докумуон ир-дэннэлэрин оһорор сирги-тинэн олохтоох дьаһалта дьинэ кэргэни кытары үлэһэ специалисттарынан чуол-кайдаһын.

**Кэпсээтэ
Р.СИБИРЯКОВА.**

СИТИНИЛЭНЭН КЭЛЛИБИТ

"Хотугу сулус" дьинэ дьэбурдаах оһолор конкур-сара сыйл улуустары-нан, регионнарын уонна республикабытыгар ытыл-лар. Бу конкурс бэрт элбэх саага талааннары, ааттары аһыарга улахан төһүү буол-бута биллэн турар. Мантан кынаттанан оһолорбут араас таһымнаах норуоттар икки ардыларынааһы конкурстар-га, шоуларга, күрэх-тэһиллэргэ бараһар, киһи, тас дойдурларын сыйдыан-нар ситиһинилээн кэллэлэр.

"Хотугу сулус-2001" кон-курс финалын "Саха" НИБК иһинэн үлэһир "Хотугу су-лус" теле-радиоакадемия Дьэкуускай куоракса от ый-ын 1-9 күннэригэр бэрт та-рээһиннээхтик, юзиг да-лааһыннаахтык, сэрэхтэһи-тэрийэн ытта. Конкурск киирбит үп барыта халаан ууттуттан эмсээлээбэттэргэ көмө быһытынан барда. Бастахы күн киирбит 16000 солкуобай анал счека көстө.

Манна республикабыт бары улуустарынан, куорат-гарынан 1000-тан тахса оһо-кытыыны ытта. Биһиги улу-успуттан спортнааһы ин-тернет-оскуолаттан Н.Н.Ур-заңцев, Сылтанан Л.Ю.Ма-карова, Мындааһаһытан В.Федоров дьарыктыыр эдэр ырыаһыттар, үнүкүүһүттэр уонна Кытаа-нахтан Д.И.Чааһан бэлэмни-ир "Урааһхай" бөлөһө, Чы-аһалараттан Е.М.Лыкина са-лайар "Алаһарчаан" ансам-бл, Чуралчы орто оскуола-тыттан Р.Р.Саввин "Күөр-гэйдэр" кытынылар. Кон-курск концерт эрэ буолбак-ка, араас сырдаттар, үөрэтэр-интэр, сайыннаар өрүүтээх дьаһаллар тиһигин быһаһа-ка ытыллынылар. Ол курдук, республика билиһилээх уче-найдарын, культуура, иску-ство, политика деятельлэрин кытта көрүһүүлэр тэрилин-нилэр итиннэ кытааһылар дорубуһаларын диагноз-тааһын оһоһулуна. Кон-курс дьаһалларын иһинэн айылсаһтан талааннаах оһолор аһар концерттара бу-олла. Ол иһингэр биһиги улу-успуттан норуоттар икки ардыларынааһы конкурстар лауреаттара Клара Егорова (ЧРОСИО, VII кыл.) уонна Вика Федорова (Сылаһ орто оскуола, VII кыл.) кон-цердара ситиһинилээхтик барда.

"Хотугу сулус - 2000", "Мамонтенок" республика-тааһы конкурстар I степеннэ-эх лауреаттара, Кытаанах-тааһы "Урааһхай" бөлөх са-лайааччыта Дмитрий Чааһан хайдах сылдьан кэлбиттарын туһунан манньк кэпсээтэ:

— Конкурс сүрдээх та-һымнаахтык ааста. Биһиги

уон биер оһо, икки нитээһи буоламмыт сырыттыбит. Конкурсаннар олус элбэхтэр эрэри, биһиги хайыскабы-тынан — акробатическай нүөмэрдэринэн кытааһы суох. Оһолорум бэйэлэрин кыахтарынан үчүгэйдик кы-тынылар дин саһыбын, маладьыастар. Лауреат аатын ылан кэллибит итин-нэ "Күөрэгэй" (Чуралчы) бэлэһ төгүлүн, "Тулукчаан" (ЧРОСИО) ансамбллар, Кла-ра Егорова, Вика Федорова уо. д. а. лауреаттарынан бу-оллулар. Оттон Гран-при хаһаайына — 12 саастаах Сунтаар оһото Вана Трофи-мова.

Конкурск барабыты-гар көмөлөспүт, өйөөбүт дьонноһуоттар улуустаабы үөрэх управлениетын на-чальнигар Е.С.Сидоровка, Чуралчытааһы физкультура уонна спорт институтун са-лалатыгар, чуолаан Д.М.Гу-ляевка, Л.Т.Егорова, Кы-таанахтааһы "Кэскил" АО-ба, улуус дьаһалтатын спор-ка отделын начальнигар И.И.Окошешниковка махтал-бын тирээдэбин, бу си-тиһиниһитигэр киһилэр кыла-аттара эмэ баар.

Манньк улахан конкур-ска ситиһинилээн, биллэн ту-рар, элбэх сыраттан, үлэһтэн, дьонноһартан, тулууртан тах-сар. Оһолору кэрэһэ, сыр-дыкка тардар, дьэбурдарын таба тайанан сайыннаар, үрдүккэ көтүтэр дьонноһу-тун, салайааччыларбытын, оһолору ситиһинилэринэн эбэрдэлиһит уонна өссө да кыаһылары-хотуулары баһаарыт.

***С.БОРИСОВА.**

ХААРТЫСКАЛАРГА:
"Урааһхай" бөлөх оһолоро конкурск.

КҮҢҮГЭ — 11 ТОННА УҮТ

"Чуралчы" ТХПК иһинэн үлэһир үүт заводугар от ый-ын 10 күнүнэн 51 тонна үүт туттарылына. Ордук үчүгэй көрдөрүүлээхтэр: Хатылы, Болтоно, Хоптоһо, Одьулуун, Мугудай уонна Чакыр нэһили-ктэртэ. Одьулуунтан Сивцев П.П. күн аһы 4,5 тоннада тийэ, Хатылыттан Виктор Попов, Мугудайтан суоллар Окошешников В.Е. эмэ итин-нэ чыгыһылар үүтү таһаллар.

Күн аһын Хатылытааһы-луун үүтү туттаһыга Парфе-нова А.И. 2 т.7 ц. Бол-

тоһотоһу луун үүт тутааччы-та Слепцова Г.М. 2 т. 8ц. тах-са үүтү нэһилиһиннээтэн ту-таннар иннинэн иһэллэр.

Чуралчытааһы үүт заво-дугар күннэ 11 тонна үүт кии-рэр, маастар Андреева Мос-тена Егорова күннэ 500-чэки киһини кытары тахсар. Үлэ икки сменаан баран иһэр.

Л.Д.АЛЕКСАНДРОВА,
«Чуралчы» ТХПК
соботуопкаа отделын на-чальнига.

Евдокия Федорова Абрамова уонна мин эһэлэрбит биригэ төрөөбүттэр. Кинилэр бизс бырааттыы эбиттэр. Бары кэргэннээн оҕолорон 19-с үйэ бүтүүгэ халыҥ аҕа ууһа буолан иһэн, оҕолоро турбакка уонна үксэ кыыс буолан, сүүрбэлэс үйэ бүтүүтэ бу аҕа ууһуттан ахсааннаах киһи хаалла.

Дьэбдье дьонно элбэхтэ оҕоломмуттар да биригэ эрэ уол төрөөн санаа чороччу улаатан иһэн өлбүт. Дьэбдье ахсыс оҕолорон кун сирин көрбүтэ. Кини кэнииттэн хас да оҕо төрөөбүтүтэн бири Федора дьон кыыс иһэн ордон хаалбыт. Дьэбдье Арыйлаах оҕуолатыгар иккис кылааһы бүтэрбитин кэннэ, аҕалара Сүөдэр өлөн, салгы үөрэнэр кыаба суох буолан тохтообута. Онон балта Федораны кытта эмдэй-

Улууска МТС тэриллбитэ 70 сылын көрсө

АБРАМ ДЬЭБДЬИЭ

сэмдэй улаатан колхозка үлэлээн барбытара. Кинилэр аҕаларын Сүөдэр оҕонньору бүдүк-бадык өйдүүбүн. Аҕабыт аттаах эрдэбинэ, быраатым Ваняны кытары уһун кыһын биригэ күүлэйдэтэ илдьэр буолаллар. Итинэн Сүөдэр оҕонньор хантан эрэ оҕуһунан от тизээн баран дьэбдьегэр төһөнөн иһэн итин киллэрэн аһарын нэж суордан быһыһан көрөр буоларым. Дьонум күмүскү чэйгэ "суор хараһын сизбит киһи" дьин кэпсэтэллэрэ, арыый аҕай улаатан баран "Сүөдэр Абрамов курдук түүннэри үлэлээ ээ!" дьинэс номоҕо оҕостоллорун истэрим.

Кыргыттар даһаны, аҕаларын туйаһын хатаран, киһи "үлэлээн баран кэлээр" дьэбит курдук дьонноро буолбуттара. Кыра кыыс бастыҥ дайаарка буолан БСНХСБ-гар кыттар

чиһэнэ тиксөбүтэ (ону "дүүлэйдэ бэрт, сатаан сылдыа суоҕа" дьин илдьибэтэхтэр), оттон Дьэбдье үрдүк таһаарылаах үлэтэ сыаналанан баара-суоҕа, 1939 с. 18 саастааҕар бастакы акырылыах нэһилиэк Советын депутатынан быһбардаммыта.

1941 сый. Ийэ дойду күмүскэлгэр барбыт уолаттарым, эр дьону солбуйан кырдыаһас, оҕо-дьахтар "Бары кууһу — фронтка!" дьин ыгырыһынан бэйэни харыстаммат күүрээһинэ үлэ турумуттара. Колхоз салалтата депутат кыһыҥ Дьэбдьеҥи трактористтар курстарыгар ыытарга быһаарбыта. Манна Дьэбдье бэйэтин курдук эдэркээн Вера Старососкина, Евдокия Пеннигина, Мария Беллеланы, Мария Лазареваны, Мария Сивцеваны кытары туох бар кыһамныларын ууран үс ый үөрэнэн тракторист

буолан, Чурапчытаагы МТС-ка 1941 сый күһүнүгэр кэлбиттэрэ. Ити кыһын трактор ерөмүөнүгэр үлэлээбиттэрэ. Кыһа өттүгэр байыаннай бэлэмнэнигэ сылдьаллар. Тонну-хатыы, сылайы-элэһин да ханна барыай? Ону эдэр саас аахсыбат, оҕуока эбин билэр-сатыр, кыайар өтгө армияга ынырыллан иһэр. Үлэ, түбүк элбээтэр-элбээн иһэр. Былаан күн-түүн үрдүүр, ону 150-200 % тодорор иннигэр күнүттүүн билбэккэ, үлэ, үлэ, өссө үлэ... Ынырыктаах үлэ кургөмүөн дьобуһуоллан, сэрин биризмэтинэҥи маннайгы ыһыы хампааньыта ыган кэлэр. Сана тракторист кыргыттары нэһиликтэринэн аналаларытара. Дьэбдье элбэх Бирэ Михаил Пинигин биригэ дьэбдье Төлөйгө "Төрүт" колхозка үлэлээбиттэрэ. Былдьаһыктаах хампааньаны түмүктээт да

сир хоругуутугар туруналлар. Ити үлэһин сырыттаһарына ийэлээх балта хогу көһөрүүтэ бараллар. Кинилэр көрсөр, кэпсэтэр, быраһаайдаһар да кыах суох, Тракторгын быраһан ханна барыаххыны? Байыаннай биризмэ!

Күһүнүгүтэн МТС-тарыгар кириэн алдьаһыт-айгыраабыт трактордарын чөлүгэр түһэрэр, ерөмүөнүгэр түбүгэр түһэллэр. Кыһыныгар аны түөрт ыйдаах курска барар. Эргиллэн кэлээт да, биригэ күн өрөөбөккө, саас үлэлээхтээх тракторын ерөмүөнүгэр түбүккэ түһэр. Сааһыгар элбэх ыһылаах колхозка ыһаллар. Манна ыһыы үлэтэ бүтэрэ ити курдук хаалбыттан кэни атаһын оһоллоон балыһа кийитэ буолар. Уһунуу эмгэһин үлэтигэр кэлбитин кэннэ, "кыһаан трактористыа суоҕа" дьин нэр, нефтебаза сабыдас-

сыйын курсугар, били бэркэ билэр Дьэбдьеҥи оҕуолатыгар механизация оҕуолатыгар ыһаллар. Курсун ситиһиннээхтик бүтэрэн кэлээт сама идэтинэн үлэлээ-кээтэн баран, 1944 сыллаахха комбайнердар курстарыгар тылланын барар. Онон үлэс идэтин баһылаан Чурапчы дьахталларыттан биригэ бастаһынан хонну модун хараһылаах ханайка-та буолар итинэн 14 сый устата күмүс туораһы хоннулар хонну үлэтиг аатын ылар. Кыһынын техника ерөмүөнүгэр иликтин араарбакка үлэһин. Кэни сааһыран, доруобуйата мөлөөн чөлүкэ үлэлэргэ көспүтэ.

Евдокия Федорова оҕубуна 30 сый энкилэ суох наар биригэ тэрилтэ үлэлээн пенсияга тахсыбыта. Кини үтүө суобастаах, таһаарылаах үлэтин көрө туолууларынан "1941-1945 сс. Аҕа дойдуну күмүскүүр Улуу сэриин сыйларыгар илбизиннээх үлэтин иһин" уонна хас да үбүлүүнү мэтээллэр, ССКП райкомун, райсовет исполкомун уонна хаан-уруу тэрилтэтин Бочуотунай грамоталара, Махтал суруктара, эвэр-дэлэр о.д.а. буолаллар. Сааһыран иһэн сааһымаһынан, дуобатынан утумнаахтык дьарыктанан тэрилтэтин, улуһун спортнай чыһаан араас таһынаах күрэхтэһиннэргэ үгүстүк күмүскээбитэ. Ол курдук, 1960 с. Саха АССР норуоттарын 3-с Спартакиадагыгар бэйэтин дуоскатыгар үлэс миэстэ буолбута. Онтон 1993 сыллаахха, ол эбэтэр 72 сааһы аһан баран, Россия үс төгүллээх чемпиона Д.П.Кладкина биригэ ситиһиннээхтик кыттан Грамотанан бэлэнтэммитэ. Ити 33 сый устата төһөлөөх үтүс күрэхтэһиннэргэ кыттыбытын этэргэ уустук. Олортон үксүгэр бастаабытын иһин бэриллбит 60 Грамота уонна Диплом баар. Кини сааһымаһа уонна-дуобакка тэн күүстээхтик оонньуур эбит, ону биригэ

күрэхтэһингэ — Уус-Алдан уонна Чурапчы "Сельхозтехникаларын" коллективтарын табаарыстыы көрсүһүүлэригэр дуобакка уонна сааһымаһа иккис-нэригэр миэстэни ылаттаабыта көрдөрөр. Дьэбдье спортнай олоһун чыпчаалынан 1962 сыллаахха РСФСР-га дуобакка хамаанданан бастыыр иһин күрэхтэһин финалыгар уонна Россия "Урожай" спортнай обществотын биригэ бастыыр иһин күрэхтэһинигэр Саха сирин хамаандатын састаабыгар кириэн, иккис-нэригэр бэйэс миэстэни ылары ситиспитэ буолар. Манньык улахан түһүлгэлэргэ аан маннай кыттар кыра үөрэхтээх киһиэхэ Россия интеллектуальнай оонньууну талтааччыларын кэпсэтигэр кутаһана суох көрдөрүү.

Доботторо, дьүүгэлэрэ кинини судургу, көнө майгылааһын уонна эр киһи курдук тутта-халта, таһа-салта сылдыарын иһин "Абрам Дьэбдье" дьин ааттыыллар. Кини сыралаах үлэтин учуоттаан хаан-уруу коллектива үйэ-саас туһары Бочуот кинигэтигэр ил-лэрэн, бэйэтин ветеранын үйэтигэ. Оттон Д.П.Коркин аатынан ЧРОСИО дуобат-тыр сааматын истэһинигэр спорт бу көрүнэр суу-раллыбат суолларын хаал-ларбыт чулуу спортсмен-нарбыт ортолоругар урулуданан турара Евдокия Федорова улууска дуобат сайдытыгар дьонуннаах кылаатын киллэрбитин туолуунан буолар. Кини абыс уончатыгар дуобатынан утумнаахтык дьарыктанан күрэхтэһэ сылдьыта үүнэр көлүөнэ үтүө холобур буола туруо.

Роман АБРАМОВ, тымл уонна педагогическая үлэ ветерана.

ХААРТЫСКАБА: Е. Абрамова дуобакка күрэхтэһин кэмигэр.

Киһи уонна айылҕа

СЭДЭХ КӨТӨРДӨРҮ ХАРЫСТЫАБЫТ?

Киһи уонна айылҕа. Экология бопуруоһа билигин аан дойду үрдүнэн сытыытык турар. Айылҕа айгыраһына, сорох тыһаар тыһаах харамайдар аһыаан иһинлэрэ барыта дьон олоһор-дьаһагар суһаан сабыдыалы оһороллор. Бу Эрто дойдуга туох барыта бэйэ-бэйэтин кытары ыкса сибээстээх. Көтөрдөр эмиз айылҕа быстыспат сорботунак буолаллар. Кинилэр биһиги олохпутун кыргэтэллэрин тэнэ, норуот олоһор үтүс туһаны ылааллар. Ол иһин кинилэр ханыстыыр сыалтан араас дьаһаллар ыһыллаллар, туһааннаах тэрилтэлэр үлэһиннэр.

Харыстанар көтөрдөрү уонна сөөллөрү "Кыһыл кинигэ" киллээтэлэр. Онон кинилэр манньы 3 категорияга араараллар: 0-сир гэдүттэн сүппүт харанайдар; 1-сүтэр кутталлаахтар; 2-аһыах ахсааннаахтар; 3-аһыах эрээччилэр; 4-иккинни категорияларга тахсыахтарын сөптөөхтөр; 5-болтомго наадыйааччылар.

Мин ордук чуолаан кыталыктарга тохтуокпун барарабын. Кыталык сахаларга уонна япончтарга ытык көтөр быһыыһынан быһыр-быһыр-

гыттан биллэр. Ким кинилэр үккүлүүллэрин көрбүт-дөөлөөх киһи буолар дьин-дөөлү баар. Бу бэйэтин кэрэтин таһынан олус сэдэх көтөр эбит, сүтэр кутталлаахтар ахсааннарыгар баар. Биһиэхэ саас, хоту баран иһэн, күөс-уох ыһынан тохтоон аһар идэлээхтэр. Ону таба түбэһин көрбүт дьоннор биһиги улууспутугар сии бааллар, өссө хомойуох иһин, сорох сирдэргэ ыһа-лаабыттар үһү динилэр, ити ханниг да сиргэ баллат быһыы. Кыталык-бултанар көтөр буолбатах, этэ сыммат. Бача сэдэх көтөрү биһиги харахпыт харатын курдук харыстыахтаахпыт. Кинилэр Кытайга уонна Японияга кыстыыллар. Сөйүн сымматтыы Саха сирин хоту өттүгэр, туундарада кэлэн аһаллар.

Фланинго — итин дойдугар көтөрдөрө. Кини оруссабыдгы сыммат өһөһөх, уһун атахтаах, тохур тумустаах. Биригэ манньы көтөр биһиги улуустуу сиргэр кэлэн тоһон өлбүтүн булут киһи буолуу-чуунала оһорон улуустаагы кырааһы үөрэтэр музейга биригэ эх-спонат быһыытынан турар. Манньык түбэлтэ сорох сиргэ эмиз буолу-лаан турар. Уолсайынан, экология

буорту буолууттан, климат сыйлыһыттан, цивилизацияттан көтөрдөр хоту дьиксыбарыйан эрэллэр дьин өйдөбүл наука эйгэтигэр баар эбит. Биһиги улууспутугар уолсайа харыстанар көтөр 25 көрүгэ баара биллэр. Ону мин дьону, булчууттары кытары кэпсэтэн, ыһагалаһан, сорохторун бэйэн кэтээн көрөн биллэм. Бу, биллэн турар, сиргэтэ суох дааннай, кэлин өссө ситэриллэр турда.

Биллэн, дьэ, санаан сайын сабаланан, көтөр биһиги ууһа сыһы-мтаан, төрөөн-ууһаан оҕолорун көтүтэр кэмэ. Онон оҕолорго туһаайан эһизм этэ көтөрдөр, чы-чаахтар уйеларын алдытынан, сымматтарын, оҕолорун таһынан, кинилэр эмиз бу сир үрдүгэр оло-дуннар, элбээһиннэр.

Уолсайынан, көтөрдөрү, ордук чуолаан сэдэх өттүлэрин, хары-стаһыны! Кинилэр суох буоллаһтары-на биһиги сирбит кайдак буолуобун туһунан толкуйдаан көрүбүт.

Айсен ЕГОРОВ, Д.П.Коркин аатынан ЧРОСИО IX кыл. үөрэнээччигэ.

Көтөрдөр ааттара	"Кыһыл кинигэлэргэ" кирибит категориялар				
	МСОП	ССРС	РСФСР	РФ	САССР
Уруу тумустаах куоһас			3	3	3
Кутан					3
Фланинго		2		3	
Уруу хаас			3		2
Хара тумустаах хаас		1	1	1	
Куба					3
Былтта куба		5	3	5	3
Мороду	2	2			2
Дьаһыл уйус					3
Бэр ханайа	2		3	3	
Буор атах анды					3
Хотой	2	2	2	3	2
Харыһыыр		3	3	2	1
Хара хырыһый					2
Кыталык	1	1	1	3	1
Туруйа					3
Танара туруйата		2	2	5	
Обот үгүрүө					3
Курун дьизэрэгэ	3		3		3
Дьизэрэгэ			2		3
Аһаах кутуруктаах хотто					3
Ус тарбахтаах хотто					4
Модьугу				2	
Кулбаахтаах мэнчиргэ					3
Умсар чыһаах					

"Кыһыл кинигэлэр"	Тахсыбыт сыллара	Саха сиригэр көрүнүн ахсаана	О.и. Чурапчыга
МСОП (международный союз охраны природы)	1969	9	4
ССРС	1972		
РСФСР	1985	20	9
САССР	1987	25	11
		50	20

Үөрэнээччилэргэ аналлах таһаары

ЭНЭМ КЭПСЭЭНЭ

ҮҮЙЗ ПОПОВА,
Хатылы орто оскуолатын
VIII "Б" кылаадын үөрэнээччигэ.

*Сайынты сынъяланга кинигэ
аабар үчүгэйини*

Врач сүбэлиир, сэрэтэр

Күн уотун эмтиир күүһэ

Билигин саамаан сайын оройо, оболорго сөтүө өрөгөйө, улахан дыон уоп-пускаларын ылан сайынны салгынынан дуоһуа тынар саамай кэтэһилээх, ходоһаа от үлэтэ сабалаан, киһи барыта оксооччу, оёо-дяхтар өтө муннааччылар уонна күөсчүттэр буолан күнү быһа күн уотугар сыраллан буһар-хатар кэмнэрэ. Күөх сайын күрүбэр таһаарыылаах үлэни кытары күн уотугар сыламынан эти-синни сыннаатынны, хатарыны табан дүүрэллэргэ биһиги сыһарбыт-сатаа-балпыт, бука, олус элбэх буолуоба. Ол иһин бүгүн эһиэхэ врач сүбэлиир.

Күн уота—сиргэ олох төрдө. Биһиги харахпыттан көрөр өттүбүтүн "күн сырдыга" диир ааттыбыт. Бу электромагнитнай сардаҥа 400—760 нм (нанометр) ууннаах долгуннара. Оттон 400 нанометртан кылгас ультрафиолетовый (УФ) уонна 760 нанометртан үөһэ ууннаах инфра-кыһыл (ИК) диир киһи хараар көстүбэт эттүлэрэ, тыыннаах организмга, эхкэ-синингэ модун биологическай итиннэ физиологическай суолталаахтар. Күн уотун күүһэ, спектрин састааба киһи төһө үөһэ ойбутуттан уонна атмосфера төһө ырааһыттан тутулуктаах. Сайын күнүс күн үөһэ ойдобуна сы-зайыыта улахан, УФ сардаҥата элбэх. Онтон быһыттах күн эбэтэр тыа баһаара туран буруолаах буоллабына итиннэ улахан быылга юни күүһэ мөлтүүр. Күн сардаҥатын радиацията быһаҥны эбэтэр халлаан араҥатыттан уонна сиргэ баар араас предметтартан тэҥнэ дьайар. Холобур, ыраас хар 85 %, кумах 20 % тэҥнэлэр. Күн уотун радиациятын актив-ноһа Сир шарын кэтирээһиниттэн

эмиз улахан тутулуктаах. Биһиги Сахабыт сирэ 57,5 кэтирээһин хо-тугу өттүгэр сытар буолан, кэмчи УФ сардаҥалаах зонага кирир. Сэттинни сабаланыытыттан олунуу бүтүөр диири УФ сардаҥа төрүт да суох. Оттон алтынныга уонна кулун тутарга дуона суох баар. Онон күн уотун эти-синни хатарыныга муус устартан сабалаан балаан ыйгар диири туһаныахха сөл.

Күн сардаҥата киһи этигэр-си-инигэр хайдах дьайарый ? Күн сырдыгын харахпыттан көрөрбүт биһиги эппитигэр-си-ини-тигэр хонук устата барар био-логическай активность ритмин быһаарар. Оттон тиригэ дьайы-та араас фотохимическай реакци-алар төрүөттэринин буолар. Күннэ сыламынаахха, киһи тири-иэ сардаҥата дьайытыгар фа-залан эппиттир. Күн уотун сы-лааһыттан, ол аата ИК сардаҥа дьайытыттан, тутатына кытарар, сылылар. Оттон уһунуук сыралы-наахха, 1-2 чааһынан УФ сар-даҥатын дьайытынан ааспат ты-на кытарар. Ону хатылаан хас да күн сыралынаахха, тири дүүһүнэ хараарар—загар үөскүүр.Тири киһи этин-синин көмүскүүр кыаба улаатар. Аны тиригэ үөскүүр араас биологическай өтүнэн активнай эттиктэр хаанга, нызэрбээ уонна ис былчархай-дарга дьайаллар.

Киһи этэ-синиэ сөбүгэр УФ сардаҥа дьайытыгар наадырар. Бу сардаҥа радиацията тийбэт буоллабына, киһи мөлтүүр, ыары-ыга ылларымтыа буолар, фосфор уонна кальций атастаһыта кэһил-лэр. Оёо рахикка чаастатык ыллар-бар буолар.Ол иһин физиотера-певтар кыһынны кэмиз маннык сардаҥаны анал лаампанан икки-тэ кыра оболору уонна хат дьах-таллары тыктары сүбэлиилэр. Биһиги хотугу эргингэ олохтоох-торун, эппит-сиимит тутулун ура-

тылар (унуохлут намыһаа, на-мчыта, иннэбэспит) УФ сардаҥа кырыымчыгыттан тутулуктаах. УФ сардаҥа сөбүгэр дьайыыта унуох кытаатытыгар, былчыт уонна нызэрбэ үлэтигэр олус наадалаах Д3 витамини үөскэтэр, атыттар дьайыыларын күүһүрдэр. Ону таһынан ыарыны күөдүтэр мик-робтары, бактериялары уонна ви-рустары мөлтөтөр, өлөрөр. Оттон УФ сардаҥа аны сирин таһынан радиацията буортулаах, организ-мы эмсэбэлэтэр, дьарба ыарыла-ры көбүтэр, араас иккэннэри үөскэтэн сөл.

Күн уотун эти-синни хатары-га, ыарыылартан сэрэтигэ уонна эмтээһингэ, чөлүгэр түһэригэ туттуу "гелиотерапия" диир. Күннэ сыраллы биризмэтэ күн төһө үөһэ ойбутуттан уонна киһи бэйэтин этин-синин уратытыттан тутулуктаах. Биологическай доза тустаах приборунан эбэтэр бэлэм таблицааларынан быһаарыллар. Маннайгы күн сыламынаах би-ологическай доза 1/4-тэн сабала-нар, онтон иккили хоно-хоно бу кэмиз эбэн иһиллэр уонна 3 биоло-гическай дозага тиздиллэр. Бу доза сыраллы харахтыртан, киһи этин күннэ туһаайар ба-лаһааныытыттан (сардаҥа ту-ра эбэтэр уһаты) уонна күн төһө үөһэ турарыттан (кыраадыһыттан) араас буолар. Холобур, күннэ быһаҥчы сыраллар буоллаха, сардаҥа туора сытан сыраллар 1,5-2 төгүл уһаты сытан ылар-дааһар күүстээх. Ортотунан итин-ник бири доза сарсыарда күн сабаҥтан 40 кыраадыс ойбут кэмиз-гэр 1 чаас кэригэ буоллабына, күнүс 70 кыраадыс ойдобуна 23 мүнүүтэ тэҥнэлэр. Ол аата, сабалаһынын сарсыарда 15 мүн. буоллабына күнүс 5 мүн. буолар. Күн ваннатын сарсыарда аһаан баран 1-1,5 чаас устата ылар ор-дук. Ичинигин, кэтинигин уонна ойбосторунан туран тэҥнэ үлэ-рэн сыламынаахтар. Процедура кэтинтэн күлүк сиргэ сыаннаа-ахха наада. Күн ваннатын гимна-стическай эрчиллиилэри, спортив-най ооньуулары уонна уу проце-дуратын, сөтүөлээһини кытары

дүүрэллэр ордук. Сыламыыр дозаны сыһаа быһааран уһаты эбэтэр аахайбаака үлүбээй уһун-уук сыраллы күн уотугар обу-стартыа тиздэр. Сыраллы кэмиз-гэр киһи этэ-сини илди баран төбөтө ыарыйдабына, нэиниэ эр-гийдэбинэ, кулгаага чукунаа-табына, сүрээс көтөрүнэ тутатына сыраллыны тохтотуохха итиннэ маннайгы көмө оһоһуларын тэрийиэххэ наада. Маннык сыс-тарыны сэрэтэр инниттан био-логическай дозаны сөтөөхтүк быһааран баран, кыраттан сыһа сабалаан, салгы утумнаахтык, системаалахтык, күнү көтүлүккэ ананымт кэмиз ылааха. Аны хас бирдии киһи тус бэйэтин организ-мын уратыларын (сааһын, нерв-най систематын туругун, туугун ыалдьарын) ууоттуура сөл. Онон, күн ваннатын ылаах ичиннэ хро-нической ыарыһахтар участкай враһы кытта сүбэлэһэн, киһи кэтэ-эн көрүүтүнэн дьарыктаналлара ордук.

Күн ваннатын биһиги Сахабыт сирин кылгас сайыныгар дору-бай дыон эттэрин-сининнэри хатар-ыналларыгар, ордук оболорго ыарыылары сэрэтэр ныыма быһыытынан сүбэлэниилэр. Оттон эмтиир сыалга кыра оболорго ра-хит ыарыы көстүүтэ баар буол-лабына, бытааннык оһор баастар-га, угуох тоһуутугар, сорох тири ыарыыларыгар туһалаах. Тас нызэрбэ ыарыытыгар , холобур, неврикка, радикуллика, ыалдьар миэстэни сырайар эмиз туһалаах буолар.

Ханнык баҥарар ыарыылар бэргээбит кэмизэригэр, хаан барар куттала баар буоллабына, тымыр быстыытын кэтинтэн, иккэннээх-тэр, гипертоническай, стенокар-дия уонна хаан ыарыылаахтар, ак-тивнай сэлликтээхтэр күн уотугар сыраллалара олох табыллыбат. Түргэни күтүгэй загар ыла оксо-ру эмиксэ харса суох тири сы-раллынар диири сыламыыр кут-талаах. Бу, төттөрүтүн, ыары-ларга утарылаһар күүстэри айы-ратан этин ыарыылар көбүлүлэ-ригэр тиздирэн сөл. Онон айылба олох төрдө буолар үтүөкэн факта-рын табан туһаныахха наадатын сэрэтэбит.

Афанасий ПЕРМЯКОВ, физио-рефлексотерапевт.

СҮӨНҮЛЭЭХТЭР ИСТИИЛЭРИГЭР!

Улуоска от ыйын 1 күнүттэн сүөһү, сибииннэ ыалдьан, оһол-тон өлүүтүтэн, сүтүүтүтэн стра-ховкалааһын сабалаана. Болдьоһо—страховкалаабыт күнүттэн бири сүл. Холобур, өлүүтэн, сүтүүтэн 2001 сыл от ыйын 5 күнүгэр страховкалаах-ха, 2002 сыл от ыйын 4 күнүгэр диири сүөһү ыарыыттан, сүтүүтэн страховкалаах буолар. Сүөһү хо-тонго кириитин кэмизгэр, ол эбэ-тэр алтынны ый 1 күнүттэн, сүтүүтэн страховкалааһын тохту-ур.

Страховка усулуобуйатын страховой агенттартан эбэтэр 41-628, 41-583 телефоннарга билс-эххитин сөл.

Госстрах Чурапчытаагы страховой агентстаата.

БИНИГИ ӨНӨБҮТҮНЭН ТУҔАНЫН!

Чурапчы — Аллараа Бэстээх маршрутунаан микроавто-буһунаан күн аайы дыону таһабын. Билсэр тел: 42-151, 42-478.

ххх

Чурапчы—Аллараа Бэстээх маршрутунаан күн аайы микроав-тобуһунаан дыону таһабыт. Бил-сэр тел.: 42-160, 42-504.

КУОРТАМНААҔЫТ

Чурапчы сэлэниэтиин киин өттүгэр 1-2 хостоох, итигэр систе-малаах квартираны. Үлэ чааһын кэтинтэн 41-656 телефонга По-таповтардыын билсэргитигэр.

Тыыл, үлэ ветерана, Чурапчы сэлэниэтиин олохтооһо

ДЕГТЯРЕВ

Иван Константинович уһун ыарахан ыарыыттан өлбүтүнэ дириг кутурбанын тиздэллэр.

—Күндү кэргэнэ, аҥата, эһэлэ-рэ Дегтярев Иван Константино-вич өлбүтүнэ Илларионова Еле-на Васильевнага, уолугар, кийи-тигэр, сизнэригэр Елена Василь-евнаны кытта биригэ үлээбэбит дүүрүлэрэ.

—Күндү күтүөттэрэ Дегтярев Иван Константинович өлбүтүнэ кэргэнигэр эдэнидэригэр Елена Васильевнага, уолугар Ваняга, кийитигэр Варяга, сизнэригэр, чугас аймахтарыгар Ноговицын-нар, Андросовтар, Шкулевтар, Керемисовтар, Константиновтар, Пермяковтар, Е.Г.Охлопкова.

—Кэргэнигэр, Чурапчы сэлэ-ниэтиинэ «Кэсикэ» уһууаан уруук сибидиссийгэр Иллари-онова Елена Васильевнага, уолу-гар Иван Иванович, кийитигэр Варяга Ильинична Дегтяревтар-га улуустаагы үөрэх управление-та, «Кэсикэ» уһууаан коллектива.

Болтоно нэһилиэгин Кындал участкаын олохтооһо

ФЕДОРОВ Вадим Алексеевич эмиксэ ыалдьан өлбүтүнэ эдэнигэр, Кындал начальнай оскулатын учууталыгар Федоро-ва Любовь Алексеевнага дириг кутурбаммын тиздэбит.

Кындал оскуола-садын коллектива.

Дириг бейүөлэгин олохтооһо

КУЗЬМИН Петр Леонидович эдэр сааһыгар хомолтолоохтук өлбүтүнэ ийэтигэр, Дириг уһууаанын итэҥитигэр Кузьми-на Антонина Назаровнага дириг кутурбаммын тиздэбит.

Улуустаагы үөрэх управлениета.

ЭБЭРДЭЛИИБИТ!

Талталлаах кэргэммин, аҥабытын, күтүөтүтүн, Хайах-сыт нэһилиэгин олохтооһун **ОЛЕНОВ** Николай Николаевичи Россия кооперациятын туйгуна буолбуккунан итиитик, исти-тиник эбэрдэлиибит!

Күндү кийибиитиз кытаанах доруабуйаны, үлүн олобу, сайаһас санаабын, үтүө көмүсүн, иһирэх-исти-и сыһаантынан дыз кэргэммин күрүүтүн үөрдэ-көтүтэ сылды-аргар баҥарыбыт.

Кэргэнигэр **Лариса Афанасьевна**, оболорун **Юра, Пана, Са-ша**, аймахтарын **Кондратьевтар** уонна **Людмила Петровна Алексеева**, Чурапчыттан **М.С.Саввина** дыз кэргэнэ.

xxx

Талталлаах эдэһийи, Хадаар нэһилиэгин олохтооһун **НОГОВИЦЫНА** Прасковья Иннокентьевна ула аҥардаах үбүлүүдүнэ ис сүрэхтэн итиитик эбэрдэлиибит!

Эйиэхэ аймах-билэ дыонун ытыктабылларыгар арчыла-нан изэһэн-чэбдик, бары чугас дыонно эрэллээх эркин, тула-хадыйбат тулаһын буолан куруук үөрдэ-көтүтэ сылдыар-дытыгар, ыары ыалласпатыгар, тумуу тумнарыгар, кырдыары билбэккэ үһүнүк олорорго баҥарыбыт.

Мырылаттан **Сергеевтар**, **Давыдовтар**.

xxx

Хатылыга олорор талталлаах аҥабытын, эһэбитин, хо-ту көһөрүлүү кыттыылааһын, тыыл, үлэ ветеранын **ЧИЧИ-ГИНАРОВ** Николай Афанасьевичи 70 сааскын туолбут үөрүүдүтүн үбүлүүдүнэ итиитик, иститиник эбэрдэлиибит!

Күндүтүн күндү кийиби, биһиги түспүтүгэр ахсаабат кыһамны, эйбэс сыһаанын, үтүө сүбэ-ама, көмө, уураабат талталы, олох суолугар үктэннэрбитин иһин мунура суох мажанабыт.

Эйиэхэ сир үрдүгэр баар бары үтүөнү, сырдыгы, ыалды-ары-кырдыары билимэст бөдө санаалаах, дьоллоох буол ди-эн алгыбыт.

Оболорун, кийииттарин, күтүөттэрин, сизнэригэр.

ГРАФИК проведения технического осмотра индивидуальных транспортных средств по наслегам улуса:

Хатылы — 16 июля
Болтоно — 17 июля
Ожолун, Юрях-Кюеря — 18 июля
Хоптого, Хадар, Мельдехси — 18-19 июля
Алагар, Бахсы — 20 июля
Мугудай, Төлөй — 23 июля
Чакыр, Хаяхсыт — 25 июля
Арылах, Кытаных — 25 июля
Сылаах, Тей, Бэрэ — 27 июля
Соловьев, Болугур — 31-31 июля
Село Чурапчы — ежедневно с 10 до 17 часов, кроме вторника.

Чурапчинская ГИБДД.

СҮТҮКТЭННИБИТ

Кронникова Екатерина Афа-насьевнага 2000 сыл бэс ыйын 16 күнүгэр Болтоно оскуолатын бүтэрбитин туһунан бэриллибит А сериялаах, 005639 №-дээх аттес-тат сүлүтүнэн дынэ суоһунан аабыллар.

ххх

Хайматы тэрийээччилэр: Редакция, Улуус дьаһалтата, Саха Республикатын Правительствота. Хаймат сахалыы тылаһан оптуорунуука, сарадаа, субуотага таһсар. Хаймат индекса: 54907

“Сага олох” редакционнай-издательскай холбоһук. Офсетнай бэчээт. Сааһаһын №-рэ 79. Тираж 1790. 11. 07. 2001 с. бэчээккэ бэрилиннэ.

Редактор: **ПОПОВ ГГ.**
ААДЫРЫСЫТ: 678670, Чурапчы сэд.
Карл Маркс уул. 26 “а”.
ТЕЛЕФОННАРЫТ:
редактор — 41-332, отделлар — 41-265.
E-mail: saganoloh@mail.sakha.ru

Автор суругар этилэр сааһа редакция пээнитиһигэр мэлдэн сөл түбөһөр буолбатах. Сурукка ыйаллар чахчылар кырдыһтаахтарыгар эппитиниһин автор тус бэйэтэ сүгэр.